

болгарських зв'язків. По-третє, протягом досліджуваного періоду тематичні пріоритети зазнавали змін: у другій половині 40 – першій половині 50-х років ХХ ст. переважали праці, присвячені міжнародному становищу Болгарії кінця ХІХ – початку ХХ ст., у другій половині 1950 – першій половині 60-х рр. спостерігаємо активізацію дослідження національно-визвольної боротьби болгарського народу проти османського панування, з середини 1960-х рр. на перший план виходить вивчення соціалістичних перетворень у Народній Республіці Болгарії та російсько-радянсько-українських зв'язків із Болгарією.

1. Калениченко П.М. Вивчення історії Болгарії на Україні // Укр. істор. журн. (далі – УІЖ). – 1962. – № 1.
2. Калениченко П.М., Павленко В.В. Українська історична наука за сторіття на България и украинско-българските отношения // Известия на Института по история на БКП. – Бр. 43.– Софя, 1980.
3. Чорний В. Развитие исторической болгаристики в Украинской ССР // Първи международен конгрес по българистика. – Т. 1. – Ч. 3 – Кн. 2: История и съвременно състояние на българистиката. – Софя, 1982.
4. Сохань П.С. Советская болгаристика на Украине // Советская болгаристика: итоги и перспективы. – М., 1983.
5. Калоева И.А. Состояние научно-библиографической информации по болгаристике в СССР // Советская болгаристика...
6. Сидельников С.И. Воссоединение Княжества Болгарии и Восточной Румелии (1878 – 1886 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Х., 1946.
7. Бейліс А.С. Русско-болгарские отношения после Берлинского конгресса (1878 – 1886): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Львов, 1947.
8. Мартыненко А.К. Русско-болгарские отношения от провозглашения независимости Болгарии до начала Первой балканской войны (1908 – 1912 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1954.
9. Жебокрицкий В.А. Болгария во время Балканских войн 1912 – 1913 гг. – К., 1962.
10. Сидельников С.И. Болгарський революціонер Георгій Раковський. – Х, 1959.
11. Сидельников С.И. Создание и деятельность первого Болгарского революционного центрального комитета (1868 – 1973 гг.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Х., 1963.
12. Чорний В.П. Героическая эпопея болгарского народа. – Львов, 1976.
13. Копылов А.А. Начало борьбы БКП за создание Отечественного фронта. – Каменец-Подольский, 1965.
14. Черный А.И. Болгарская коммунистическая партия в борьбе за социалистическую индустриализацию страны (1948 – 1958 гг.). – К., 1976.
15. Голуб В.И. Болгария социалистическая (союз рабочих и крестьян – основа развития социалистического сельского хозяйства НРБ). – К., 1976.
16. Попов Г.Н. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944 – 1958 гг.). – Х., 1966.
17. Дизанова М.И. Развитие общественной активности молодежи Народной Республики Болгарии в период строительства развитого социалистического общества: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1975.
18. Копылов С.А. Участие Рабочего молодежного союза в управлении народно-демократической власти в Болгарии (1944 – 1947 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1988.
19. Пашковський Л.О. Советско-болгарские культурные связи (1934 – 1941 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Х., 1969.
20. Бахмат Е.П. Сотрудничество Советского Союза и Народной Республики Болгарии в области науки и культуры (1953 – 1971): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1973.
21. Бойко В.В. КПСС и БКП во главе братского сотрудничества советского и болгарского народов в развитии социалистической культуры (1944 – 1948): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Х., 1975.
22. Мухина Н.В. Советско-болгарское сотрудничество в области литературы и искусства (1976 – 1980): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1981.
23. Страшнюк С.Ю. Советско-болгарское сотрудничество в области художественной культуры (1971 – 1981 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Х., 1985.
24. Самойленко Н.И. Советско-болгарское сотрудничество в области художественной культуры (вторая половина 50-х – 60-е гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1988.
25. Мищенко Е.М. Радянсько-болгарське співробітництво в галузі сільського господарства (1971 – 1976 рр.) // УІЖ. – 1977. – № 11.
26. Тумаков А.И. Болгаро-советское сотрудничество на интеграционных объектах в СССР (1967 – 1985 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Х., 1989.
27. Туривенко Н.И. Сотрудничество общественных организаций СССР и Болгарии [1944 – 1948 гг.]. – К.; Донецк, 1984.
28. Дыхан М.Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924 – 1929 рр. – К., 1973.
29. Сохань П.С. Вогонь вічної дружби російського, українського та болгарського народів. – К., 1966.
30. Сохань П.С. Соціалістический інтернаціоналізм в дійстві. УССР в советско-болг. экон., науч.-техн. и культурном сотрудничестве. 1945-1965 гг. – К., 1969.
31. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К., 1976.
32. Жук В.Н. Общественность Украины в российско-болгарских отношениях 60-х – 70-х гг. XIX в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1977.
33. Жук В.Н., Кушнір М.С. На Шипці народжена (Нариси про дружні зв'язки Полтавщини і Болгарії). – Х., 1975.
34. Павленко В.В. Солидарность трудящихся Украинской ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии 1923 – 1934 гг. – К., 1977.
35. Полещук Т.С. Болгаро-украинские общественно-политические и культурные связи (1878 – 1914 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Львов, 1986.
36. Станчев М.Г. Участие комсомольских организаций Украины в советско-болгарском культурном сотрудничестве (1959 – 1971 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Х., 1981.
37. Рущенко П.Т. Великий Жовтень і революційний рух у Болгарії в 1923 році. – Х., 1967.
38. Сохань П.С. Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия Димитрова. – К., 1962.
39. Чернявский Г.И. Рабочее движение в Болгарии в период частичной стабилизации капитализма. (1925 – 1929 гг.). – Х., 1968.
40. Канистратенко Н.Н. Пропаганда идей марксизма-ленинизма в изданиях революционных организаций Болгарии (1926 – 1934 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Х., 1989.
41. Ганевич И.В. Борьба болгарского народа под руководством Коммунистической партии за национальное и социальное освобождение (1941 – 1944 гг.). – К., 1959.
42. Туривенко Н.И. Освободительная миссия Советской Армии в Болгарии (сентябрь 1944 г.). – Донецк, 1974.
43. Бачинский А.Д. Революционное движение в Приднестровском крае. 1900 – 1917 гг.: Док. и мат. – Одесса, 1973.
44. Дыхан М. Бесарабските българи в октомврийската революция и гражданската война. – Софя, 1971.

Ю. П. Присяжнюк

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВПЛИВ НА МОДЕРНЕ ПРОБУДЖЕННЯ УКРАЇНСТВА У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Хронологічні рамки цієї розвідки дещо “розмиті”, бо охоплюють складний і суперечливий процес формування української модерної спільноти. Він же, як відомо, є проблемною дискусійною – історики не знаходять спільного знаменника навіть у вимірі століть. Утім, беручи до уваги усталену на сьогодні традицію історіо-

писання, зазначимо, що формально йдеться про “довге” XIX століття.

Претензія на повноту пропонованого аналізу є хіба що гіпотетичною, адже, поточнимо, варто було б простежити трансформацію низки чинників: релігійних вірувань, історичної пам’яті, мови, формування прошарку інтелігенції, ба ширше – інтелектуального суспільства. Одним словом, увесь той латентний світ, який містить безкінечно розмаїту сукупність культурних зв’язків, що “в’яжуть” дві епохи – ранньомодерну (козацько-державну) та власне модерну (національно-державну). Утім, це надто громіздка робота, позаяк тільки в релігійному питанні потрібно відмовитися від того, аби конфесійний чинник розглядати й оцінювати виключно у фокусі церковного протистояння, натомість транслювати його в царину еволюції уявлень, смислів, ролей, функцій.

Особливості “розставання” з козацькою (як соціокультурним явищем), самобутність виявлення патріотизму в умовах кріпаччини, постаті видатних і “масових” інтелектуалів – далеко не повний перелік тих проблем, на тлі з’ясування яких, на часі поглибити знання реалій епохи модерності. До того ж, вочевидь, суттєво “наповнити” їх європейським впливом.

Потреба такого дослідження визначає мету цієї розвідки. Задля її досягнення обрано сферу модерного (вужче – національного) пробудження української спільноти в умовах активізації інтеграційних процесів XIX ст. Маємо надію вийти на візію додаткових аспектів тлумачення подій “довгого” століття і, як кінцеву мету, – на більш синтезоване пояснення всієї модерної історії. Продуктивнішим у такому разі буде й компаративний аналіз українського та зарубіжного європейського досвіду. Приміром, дослухаючись до вже зробленого висновку, що енергія протестантизму як релігійного та соціально-політичного явища перетворила Німеччину на наймогутнішу державу Європи наприкінці XIX ст., логічно буде простежити роль релігійного чинника в історії кріпосницької й посткріпосницької української спільноти. Дотепер же дослідники, здебільшого, обмежувалися констатацією еволюції на кшталт: у XIX ст. “христівірський і скопечкий аскетизм, песимістичні, а то й ворожі настрої, різке протиставлення себе, свого вчення оточуючому світу” змінювалися на протилежне...” [1, 17].

Особливістю пропонованого аналізу є звернення до дисертацій, тобто виду праць, які визначальною мірою характеризують рівень розвитку науки як такої, у цьому випадку – історичної. Усього опрацьовано 38 досліджень, із них – 9 докторських. Вони захищені у спеціалізованих вчених радах України протягом 2005 – 2008 рр. і присвячені різним антропологічним аспектам. Віддаючи належне авторам за суттєвий внесок в історичну науку, основну увагу зосередимо на запропонованих ними висновках (фактично положеннях, які виносилися на захист), що не тільки відображають результати конкретних наукових пошуків, а й дають нагоду скласти адекватне враження щодо фахового рівня самих здобувачів дипломів, їхнього теоретико-методологічного проникнення в контекст заявлених проблем. Критичний підхід, сподіваємося, допоможе з’ясувати загальний рівень сучасної української історіографії, одним із визначальних завдань якої є творення праць синтетичного плану.

Ґрунтовністю теоретичних положень, які безпосередньо дотичні до проблем європейського впливу на модерне пробудження української спільноти, вирізняється докторська дисертація С. Стельмаха. У прикінцевих положеннях він зазначає, що протягом XIX – початку XX ст. українське суспільство пройшло складну

і тривалу трансформацію. Вектори цих процесів загалом співпадали із загальноєвропейськими, хоча і мали своєрідні особливості. Інтелігенція становила невелику частку населення, але, як і в більшості країн Старого Світу, своєю науковою творчістю та громадською діяльністю формувала елементи публічності й закладала основи громадянського суспільства. Альтернативні “державницьким” ідеям тлумачні моделі базувалися на європейських теоретичних концептах, які широко використовувалися у сфері “всесвітньої історії”, характерною ознакою котрої був “універсалізм” [2, 23]. Інтерес до соціальних та економічних проблем історії європейських країн, передусім Франції та Великої Британії, був зумовлений суто науковими завданнями і практичними потребами власної нації. Пропонуючи новий погляд, С. Стельмах вважає, що виправдано “говорити не про впливи західноєвропейських ідей на вітчизняних вчених, а на органічний, гомогенний процес їх поширення та сприйняття в європейському інтелектуальному просторі, невід’ємною частиною якого була Україна XIX – початку XX ст.” [2, 23].

Природно, що окреслені зміни генерували ті осередки освіченої людності, які були сконцентровані в Харківському, Київському, Новоросійському та інших університетах, а також у наукових товариствах – самобутніх комунікаційних центрах, де знайшли поєднання фахові й аматорські студії.

Подібне твердження, тільки на досвіді Галичини, взялася відстоювати інша дослідниця – Н. Мисак. Вона зазначає, що формування української інтелігенції зосереджувалося навколо трьох осередків – середніх і вищих навчальних закладів, студентських товариств. Окрім того, підтверджує положення, що фактично до кінця XIX ст. в інтелектуальному середовищі “українського П’ємонту” домінували вихідці з духовенства [3, 17].

Тож не дивно, що соціальні зміни, надто під впливом реформ 1860-х рр., призвели до появи в Україні нової генерації істориків, яка, на основі здобутого досвіду політичної соціологізації своєї епохи, сприймала позитивістську філософію і як наукову, і як світоглядну концепцію. Соціальний контекст визначав спрямованість легітимізаційної функції історіографії. В європейському порівнянні поширення позитивізму з оптимістичною теорією прогресу і таке суспільне значення історичної науки було характерним для тих країн, які розв’язували аналогічні політичні завдання, наприклад, для Франції періоду Третьої республіки; Норвегії, Польщі та ін. [2, 25].

Ближче до кінця XIX ст., в європейських науках відбувалися інтенсивні інтеграційні процеси, що варто розглядати як результат внутрішнього розвитку окремих наукових дисциплін: накопичення знань, опрацювання методології досліджень, усвідомлення факту, що наука є комунікативним процесом, який неминуче призводить до її інтернаціоналізації. Безумовно, каталізатором цих процесів виступало створення єдиного європейського інтелектуального простору, в якому представники наукової і культурної еліти різних націй відігравали провідну роль.

У цьому контексті особливого значення мали б набувати дослідження регіональної історії з використанням переваг мікроісторії. Проте, на жаль, в останні роки такого не трапилося. Отак, О. Двуреченська, торкаючись на досвіді міста Катеринослава “соціокультурних” проблем XIX ст. (зростання економічної потужності, збільшення фінансових надходжень до міського бюджету та ін.), природно звернула увагу на розвиток в останній третині століття такого напрямку роботи місцевої Думи, як добрососідність, допомога незможним прошаркам населення. При цьому нічого не зазначила стосовно

культурної модернізації спільноти. Оминула це питання навіть тоді, коли повела мову про зміну соціального складу Думи, зростання питомої ваги в ній інтелігенції [4, 20–21]. Також обійшла осторонь і проблему європеїзації.

“Трішити” відсутністю інтересу до європейського впливу на модерне пробудження українства дисертація М. Вороніної. Дослідниця робить акцент на “абсолютній пасивності держави” і ним фактично обмежує “тиск об’єктивних обставин” на поведінку жінок, інтерес до дискримінації яких є предметом її зацікавленості [5, 16].

Не натрапляємо “на Європу” в дисертації О. Федорчук, Ю. Коптюха, І. Гурака, Е. Зваричука, Л. Чорної, М. Караванської, Д. Кураса, Ю. Войтенка, В. Гриценка, О. Скуса та ін. Навіть у дослідженні Б. Якимовича, присвяченого І. Франку як книгознавцеві і видавцеві, автор не вважає за потрібне репрезентувати книговидавничі концепції Каменяра, його видавничу діяльність на тлі європейської залежності, що “потрапляла” до Галичини з інтелектуально-культурних центрів Австро-Угорської імперії.

У деяких роботах на європейський вплив вказано, проте зроблено це надто скромно, що в контексті запропонованих положень і прикінцевих висновків не дає змоги належно відчувати “детермінацію епохи”. Так, в авторефераті кандидатської дисертації Н. Лагунової читаємо лише: “Тривале перебування І. Лучицького за кордоном вплинуло на суспільно-політичні погляди вченого, що знайшло своє відображення і в його творчості” [6, 17]. Проте, як відомий історик вбирав у себе той колорит французького політичного, культурного та наукового життя, як і італійських, іспанських, німецьких архівів, залишилося нез’ясованим.

Схожий підхід спостерігаємо в дослідженні О. Казакевич, присвяченого не менш плідній діяльності П. Житецького. Авторка скромно вказує, що “написані на високому науковому рівні, праці вченого здобули визнання як в Україні, так і за її межами, двічі були відзначені нагородами Російської академії наук. Вони привертати увагу до України представників європейського наукового загалу” [7, 15].

Масмо визнати, що в дисертаціях останніх років чимало уваги приділено відомим особистостям. Такий вибір “предмету” досить зручний, бо дає можливість тлумачити історичні події відразу у кількох методологічних парадигмах. Це справді полегшує роботу дослідникам, хоча інколи є перешкодою до оптимізації пізнавального пошуку як такого. Приміром, у XIX ст., одним із численних та провідних в Україні, був шляхетський рід Тарновських. Як справедливо зазначає Н. Товстоляк, ці дідиці склали міцний поміщицький прошарок, займали ключові посади не лише в провідних українських губерніях, а й імперії в цілому [8, 10]. З-поміж іншого, В. Тарновський зібрав унікальний музей української старовини. Першим в Україні почав колекціонувати документи відомих діячів українського національного відродження, зокрема Т. Шевченка, П. Куліша та ін. Започаткував та фінансово підтримував створення меморіальних комплексів і заповідних територій, зокрема в Качанівці та на Тарасовій горі, а також. А ще матеріально допомагав встановленню пам’ятників.

Серед персоналістичних досліджень, спрямованих на залюднення історії України, є дисертація, присвячена О. Кониському. Її авторка, О. Дяченко, дійшла висновку, що головними у діяльності відомого народолоба були зусилля, спрямовані на консолідацію українства [9, 20]. Однак, запропонувавши ґрунтовний аналіз багатогранної праці О. Кониського, вона (як і Н. Товстоляк) усе ж уникала нагоди простежити вплив на його судження європейських ідей.

Еволюція поглядів, наукового світогляду В. Антоновича, пов’язана з польською культурою та західноєвропейськими впливами, що мали своє підґрунтя переважно у французькому раціоналізмі XVIII ст., представлена в дослідженні кіровоградського науковця О. Кіяна. Він зазначає, що на формування романтичних уявлень історика, oprіч іншого, мала спадщина Й. Лелевеля та його наукової школи. Водночас, через доробок М. Максимовича, М. Костомарова, М. Іванішева Антонович сприйняв думки про континуїтет українського історичного процесу, ідеалізацію вікових форм давньоукраїнського громадського устрою, теорію федералізму, етнопсихологічну мотивацію при визначенні характеру історичних стосунків між слов’янськими народами. З дисертації дізнаємося, що В. Антонович прагнув показати відмінності еволюції українського народу, порівняно з поляками і росіянами, а отже, виділити історію України в особну наукову галузь зі своїми методологічними принципами й специфікою дослідження [10, 34–35].

Водночас О. Козирев приходить до висновку, що “участь Володимира Мальованого одночасно в українському і російському народницькому рухах є свідченням маргіналізації його громадсько-політичної діяльності на окремих етапах” [11, 17]. Широке полотно діяльності цього політичного діяча соціалістичного напрямку, зокрема і його спроба створити українське політичне товариство “Вільна Спілка”, досить тісна співпраця з М. Драгомановим у Женеві, усе ж висвітлено без належної уваги до європейського чинника.

Спадщини видатного історика М. Костомарова торкнулася у своїй роботі О. Гончар. Вона показала, що в дослідженнях М. Костомарова такі знакові постаті, як Б. Хмельницький, І. Мазепа займали центральне місце, а пізнавальний процес мав кілька етапів: етнографічні пошуки, збирання, обробка і публікації історичних джерел, аналіз. І все ж наріжним каменем усього життя і творчості історика стало “українське питання” [12, 13–14].

Більш європейський контекст запропонував В. Костюк. Виходячи з розуміння цивілізаційної єдності слов’янських народів, його “об’єкт” – М. Павлик звертав увагу на осмислення ключових подій європейської й української історії. У громадсько-політичній і науковій діяльності М. Павлика особливе місце займало національне питання, в осмисленні якого він пройшов еволюцію до радикального руху “з європейським” визнанням соборності та державної незалежності українських земель [13, 19].

Схожу “повагу до Європи” спостерігаємо в дослідженні О. Малюти, присвячене історії “Просвіти”. Ця структура, будучи суб’єктом українського націотворення, виконувала роль одного з центрів консолідації, пробуджувала в українців національну свідомість, ставила в основу діяльності національну ідею, яку було піднесено “до рівня ідеології” [14, 21].

Дещо інакше, до розуміння урбанізованої проблематики, підійшов Д. Чорний. Аналізуючи міста Лівобережної України ближче до рубежу XIX – XX ст., він синтезував зміни, що відбувалися в їхньому матеріальному й духовному житті. Найважливішим модерним зрушенням визнав поширення розуміння, що міста Лівобережжя належать до простору, який не вписується ані в адміністративні кордони, ані у старі історичні виміри, відрізняється від імперського, російського і замалий для губернського, міського. Ця думка співвідноситься з досвідом тогочасної Європи, яка рухалася до модерного світу власним шляхом [15, 37].

Поява “польського” та “єврейського”, а з другої половини XIX ст. і “українського” питань розглянуто в дисертації Н. Щербак. Зроблено це ґрунтовно, не лише в політико-адміністративному та правовому, а й почасті

соціокультурному контекстах [16, 29 – 31]. Щоправда, ментально-світоглядні трансформації ідентичностей (“жидів” у “євреїв”, “малоросів” в “українців”) потребують ще додаткових студій. Поки що відповіді на ці “незручні” питання прийнято трактувати за логікою чинної політичної кон’юнктури.

Якісно інакше підійшла до методології пізнавального процесу Т. Портнова. На її переконання, з-поміж іншого, “XIX ст. стало часом формування нового погляду на неелітарні суспільні прошарки” [17, 18]. Це відбувалося у річищі, поширюваних із Європи, романтизму, ранньосоціалістичних вчень. У пореформений період селянство, його побут і культура потрапили до провідних тем інтелектуальних рефлексій. З 1870-х рр. виразності набула властива всім східноєвропейським національним рухам тенденція переходу від відстороненої ідеалізації селянства як носія народного духу і моральних чеснот до реалістичнішого його бачення. Як наслідок, український національний проект був побудований на основі селянської культури і культу народу, і це, як стверджує Т. Портнова, було єдиним можливим варіантом. Утім, такий підхід не дав змоги ліпше простежити залежність того самого освіченого українства від “ще більш освічених” європейців [17, 19 – 20].

Кілька студій вирізняє загалом поважне ставлення авторів до модерного пробудження посткозацького українства. Певною мірою показовою у контексті залучення теорії модерності для дослідження історії цілого (південноукраїнського) регіону є робота запорізької дослідниці Г. Турченко. І хоча інтеграційні процеси подано нею в обхід європейських впливів (окрім того факту, що “українське питання” вийшло на міжнародну арену під час Першої світової війни), власне через процеси інтенсивної соціальної мобілізації, кардинального оновлення соціальної структури, пробудження національної свідомості висвітлено українське модерне творення в Новоросії – одному з найпотужніших індустріальних і аграрних регіонів тогочасної імперії, який дотепер багато хто стереотипно сприймає як “неукраїнський” [18, 16].

У свою чергу Б. Гудь доводить, що на всій Наддніпрянщині українсько-польський конфлікт мав більшість рис етносоціального протягом усього XIX ст. (аж до 1917 – 1918 рр.). У періоди польських повстань 1830 – 1831 і 1863 – 1864 рр. значення етнічного чинника зросло, бо національні й релігійні відмінності між українцями та поляками посилювалися за допомогою офіційної російської і проросійської пропаганди. Натомість у Східній Галичині українсько-польський конфлікт трансформувався в етнополітичний ще з кінця XIX ст., тобто раніше. Тим самим європейськість впливу присутня у визнанні пришвидшеної модернізації міжнаціональних стосунків [19, 5 – 6].

Дослідження, присвячене образам університетів другої половини XIX – початку XX ст., виконав С. Посохов. Їх, як з’ясувалося, репрезентовано в тогочасній публіцистиці та наукових студіях наступних радянської і пострадянської епох [20, 5]. Із метою оптимізації методології, автор використав поняття “історіографічний образ”, тим самим небезуспішно синтезував тексти з історичними контекстами, а також виявив не лише стилістичні, а й логічні основи їхньої побудови. Відповідно залучив методологію інтелектуальної історії, яка базується на розумінні нерозривного зв’язку минулого самих ідей та ідейних комплексів, із одного боку, й минулим умов і форм інтелектуальної діяльності, з іншого [20, 24].

Ще в одній дисертації досліджено процес формування, розвитку і втілення історичних поглядів “європейця” І. Франка. Її автор, І. Мохнатюк, визначив погляди Каменяря на історичний розвиток українського народу,

які ґрунтувалися на наукових позиціях, високому рівні національної самосвідомості, ідеях розбудови суспільного устрою на засадах громадянського суспільства та історичності соціального поступу. Показав алгоритми еволюції ідейних принципів від соціалістичних до ліберально-демократичних та зроблені перестороги стосовно способів побудови соціалістичного ладу. Також з’ясував погляди І. Франка на винятковість соціальної ролі інтелігенції щодо піднесення загальнокультурного й освітнього рівня спільноти, здобуття політичної і національної незалежності [21, 4 – 5, 11].

Проведений аналіз дає підстави вважати: порівняно ліпше європейський вплив на модерне пробудження українства представлено в докторських дисертаціях, що логічно, з огляду на вищий теоретико-методологічний рівень цих праць. Водночас помітно переконалишим є залучення європейських чинників для тлумачення модерної історії на західноукраїнському досвіді. Утім, це не зменшує загалом сумної картини мінімального “включення Європи” у процеси модерної трансформації, що помітно збіднює цей бік дисертаційних робіт, як і наших знань про українців епохи модерності. Вважаємо, що проблема європейського впливу на модерне пробудження українства в широкому значенні лише поставлена сучасною історіографією.

1. *Нагорна Т.В. Духовні християни в Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2007.*
2. *Стельмах С.П. Історична думка і методологія історії в Україні (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... д-ра істор. наук. – К., 2005.*
3. *Мисак Н.Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Львів, 2005.*
4. *Двуреченська О.С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Дн-к, 2007.*
5. *Вороніна М.С. Мешканки міст Харківської губернії: гендерна дискримінація та динаміка змін (1861–1917 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Харків, 2005.*
6. *Логунова Н.А. Наукова та громадсько-політична діяльність І.В. Лучицького: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2006.*
7. *Казакевич О.М. Педагогічно-наукова та громадська діяльність П.Г. Житецького: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2005.*
8. *Товстоляк Н.М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Дн-к, 2006.*
9. *Дяченко О.В. Олександр Якович Кониський і процес українського націотворення другої половини XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Дн-к, 2008.*
10. *Кіян О.І. Володимир Антонович як історик й основоположник київської історичної школи в українській історіографії другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис... д-ра істор. наук. – К., 2008.*
11. *Козирев О.С. В.Г. Мальований у суспільно-політичному русі України 70–80-х років XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2005.*
12. *Гончар О.Т. Проблеми історії та культури України в епістолярній спадщині М.І. Костомарова: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2008.*
13. *Костюк В.В. Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874–1915 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Івано-Франківськ, 2008.*
14. *Малюта О.В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2005.*
15. *Чорний Д.М. Міста Лівобережжя України наприкінці XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис... д-ра істор. наук. – Х., 2008.*

16. Щербак Н.О. *Особливості національної політики російського уряду на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.: Автореф. дис... д-ра істор. наук. – К., 2006.*
17. Портнова Т.В. *Селянство в уявленнях української інтелігенції 60–80-х років XIX ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Дн-к, 2008.*
18. Турченко Г.Ф. *Південна Україна в контексті формування модерної української нації (XIX – початок 20-х рр. XX ст.): Автореф. дис... д-ра істор. наук. – Дн-к, 2006.*
19. Гудь Б.В. *Українсько-польські конфлікти XIX – першої половини XX ст.: етносоціальний аспект: Автореф. дис... д-ра істор. наук. – Львів, 2008.*
20. Посохов С.І. *Університети Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. в публіцистиці та історіографії: Автореф. дис... д-ра істор. наук. – Дн-к, 2006.*
21. Мохнатюк І.О. *Українська історія в творчій спадщині Івана Франка: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2007.*

І. М. Петренко

РУКОПИСНІ (АРХІВНІ) ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН МИРЯН XVIII ст.

Останнім часом у системі гуманітаристики спостерігається переорієнтація дослідницького мислення, змінюються напрямки вивчення минулого. Українська наукова думка рухається у напрямі інтеграційних процесів у світовий історичний простір. Наслідком цього є антропологічний поворот у наукових дослідженнях, які віддають перевагу людинознавчим тенденціям у дусі соціально-психологічно спрямованої історії. У зв'язку з цим, на дослідницькій арені зміцнює позиції історія повсякденності – галузь історичного знання, предметом вивчення якої є сфера щоденного життя людини. Зростання уваги до історії шлюбно-сімейних відносин пов'язане з посиленням важливості цього інституту в соціальному житті суспільства і підвищенням інтересу до сучасної сім'ї. Зважаючи на це, актуальності набувають дослідження джерельної бази з історії шлюбно-сімейних відносин мирян XVIII ст., зокрема рукописні (неопубліковані) документи, які є основним типом джерел.

Аналіз архівних документів з історії шлюбно-сімейних відносин мирян належить до маловивчених проблем. Однак ця стаття була б неможливою без наявності певної кількості праць, які так чи інакше торкаються питання. Так, російські правознавці М. Антокольська [1] і Н. Нижник [2], український історик І. Лиман [3], вітчизняний літературознавець М. Сулима [3] проаналізували деякі особливості архівних документів єпархіального рівня з історії шлюбно-сімейних відносин мирян у XVIII ст. Проте, комплексного дослідження неопублікованих (архівних) документів з історії шлюбно-сімейних відносин мирян у XVIII ст. поки що немає. Ліквідувати цю лакуну і покликана пропонована стаття.

Метою статті є спроба аналізу особливостей рукописних (архівних) документів духовних судів як джерела з історії дослідження шлюбно-сімейних відносин мирян у XVIII ст.

У XVIII ст. більшість шлюбно-сімейних справ перебувала у компетенції духовних судів. Діловодна (справочинна) документація духовних судів становить собою один із найбільш численних і різноманітних типів історичних джерел. Цей пласт джерел поділяється на підвиди: слідчі матеріали (протоколи слідства, допитів звинувачених і свідків, очних ставок, листування слідчих органів); судові документи (протоколи судових засідань, допитні листи у справі, вироки судів); матеріали прокурорського (обер-прокурорського) контролю (запити).

Серед діловодних джерел слід особливо відмітити «Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода» [1], де вміщені різноманітні шлюбні справи, які в рукописному варіанті зберігаються у фонді Синоду. Це джерело є особливо важливим, адже синодальні справи дають можливість аналізувати родинні конфлікти мирян, для вирішення яких він і був найвищою інстанцією.

Незважаючи на різноманітність опублікованих джерел, основою для дослідження шлюбно-сімейних відносин мирян є діловодна неопублікована документація, зокрема матеріали судової й адміністративної практики. Це зумовлено тим, що опубліковані джерела переважно офіційні і публічно-правові. Архівні, рукописні матеріали містять матеріал індивідуального рівня. Документальну базу дослідження складає і комплекс джерел, що зберігається в канцеляриях церковно-адміністративних установ південно-західних єпархій РПЦ – Слов'яно-Херсонській, Київській, Переяславсько-Бориспільській, Чернігівській, Слобідсько-Українській та Святейшого Синоду.

Першорядним за значенням є комплекс документів, представлений у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) (далі – ЦДІАК України), Державних обласних архівах Дніпропетровської (далі – Держархів Дніпропетровської обл.), Одеської (далі – Держархів Одеської обл.), Полтавської (далі – Держархів Полтавської обл.), Чернігівської (далі – Держархів Чернігівської обл.), Харківської областей (далі – Держархів Харківської обл.) областей, Державному архіві м. Києва (далі – Держархів м. Києва), Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ).

Важливим є використання діловодних архівних джерел єпархіального рівня, зокрема фондів духовних консисторій – найвищого колегіального органу в системі єпархіального управління та духовних правлінь – колегіальних органів єпархіальної влади на місцях. Цінними виявилися матеріали фондів «Киевская духовная консистория» (ф. 127), що зберігається в ЦДІАК України і «Киевская духовная консистория» (ф. 232) – ІР НБУВ. Фонд, збережений у ЦДІАК України, є найбільшим серед існуючих консисторських архівів єпархій, що функціонували на українських землях. Київській духовній консисторії належала адміністративна, виконавча і судова влада.

При дослідженні шлюбно-сімейних відносин мирян цінними є документи фондів інших духовних консисторій – Переяславсько-Бориспільської (ф. 990), Білгородської (ф. 2009), Слобідсько-Української (ф. 2012), Чернігівської (ф. 2011), що зберігаються в ЦДІАК України; Чернігівської (ф. 679) і Новгород-Сіверської (ф. 712) – Держархів Чернігівської обл.; Харківської (ф. 40) – Держархів Харківської обл.; Катеринославської (ф. 106) – Держархів Дніпропетровської обл.; Херсонської (ф. 37) – Держархів Одеської обл.

Цінним джерелом є також матеріали фондів духовних правлінь – місцевих колегіальних церковних судово-адміністративних органів, підвідомчих єпархіальному архиєрею і духовній консисторії. До компетенції духовних правлінь як нижчої інстанції духовного суду належав розгляд справ: богохульних, сретичних, про розкольників, розрвання і насильних шлюбів тощо. Духовні правління були допоміжними органами єпархіального управління, через які проходили справи, що підпадали під компетенцію єпархіальної влади. Вони були виконавчими органами влади і самі мали право вирішувати деякі справи.

Духовні правління являли собою проміжну ланку між духовенством єпархії і консисторією. До їхніх функ-